

ПРО ПОХОДЖЕННЯ ГОНЧАРНИХ ГОРЩИКІВ ВОЛИНЦЕВСЬКОГО ТИПУ

В. В. Майко

У статті, ґрунтуючись на розробленій методиці дослідження кераміки, автор намагається з'ясувати рівень розвитку гончарства слов'ян Середнього Подніпров'я у VIII — на початку IX ст. і встановити причини появи в цей період горщиків з прямими вінцями.

Зростання ролі кераміки як історичного джерела піднімає питання про необхідність вдосконалення методики її обробки. Останнім часом виділились два основні напрямки. Перший пов'язаний з реконструкцією технологічних етапів гончарства з використанням методів природничих наук. В той же час розвивається метод візуального вивчення орнаментативної та морфологічної кераміки, пов'язаний з обробкою даних за допомогою статистики та БОМ. Значно менше розвинуті візуально-технологічні дослідження технології виготовлення кераміки, хоча цей напрямок, запечаткований ще В. О. Городцовим, далеко не вичерпаний. Це засвідчують праці О. О. Бобринського¹, який останнім часом розвинув цей напрямок, створив універсальну методику, застосовувану на практиці². Творче використання і подальше вдосконалення цієї методики для аналізу слов'янської кераміки VIII—IX ст. Середнього Подніпров'я дозволить конкретніше розглянути проблему рівня розвитку та шляхів еволюції слов'янського гончарства перед утворенням давньоруської держави.

У зв'язку з цим цікава волинцевська археологічна культура, а саме т. з. горщики волинцевського типу (у подальшому — ГВТ) — посудини з прямими вінцями, крутими плічками і конічним тулубом, що є відмінною особливістю цього керамічного комплексу. Встановлення походження та виробників цієї категорії посуду багато в чому дозволить вирішити згадану проблему.

Невідомість ГВТ традиційному ліпному керамічному комплексу слов'янських культур другої половини I тис. н. е. стала підставою для дискусії, основні напрямки якої зводяться до з'ясування походження форми, орнаменту, технології ГВТ, етнічної приналежності виробників і місця виробництва. Якщо у питанні про орнаментативну і технологію ГВТ переважає практично єдина точка зору, яка, з деякими застереженнями, пов'язує ці горщики з салтівсько-маяцькою культурою³, то з приводу форми думки розділились. Паніва думка про слов'янську або таку, що має аналогі в слов'янському середовищі форму ГВТ⁴, заперечується рядом учених, які вважають її салтівською⁵. В. О. Петрашенко не може віднести форму ГВТ ні до салтівських, ні до слов'янських посудин, залишаючи це питання відкритим⁶. М. І. Артамонов, згідно зі своєю концепцією слов'янського етногенезу, і форму, і технологію, і орнаментативну ГВТ вважав безпосередньою спадщиною пастирсько-пенківської культури⁷. Незважаючи на відносну єдність поглядів, питання про походження ГВТ й етнічну приналежність їх виробників залишається дискусійним. Основні точки зору зводяться до ствердження алано-болгарського або слов'янського етносу гончарів, місцевих чи немісцевих носіїв виробництва. Перша — представлена думкою С. О. Плещинської, що виробництво ГВТ було завезене на слов'янських поселеннях, звідки вони і потрапляли до салтівців⁸; Н. М. Третьяков вважав виробниками ГВТ західців із слов'янського середовища, які виготовляли посуд на території салтівської культури⁹. Я. В. Седов, Є. О. Гончаров, В. О. Горюнов, В. О. Петрашенко, О. О. Цеглова вважають виробниками ГВТ західців, відповідно, з алано-сарматського та алано-болгарського середовищ¹⁰. Останнім часом, завдяки розкопкам І. І. Ляпушкіна¹¹ та багаторічним дослідженням Битняцького городища¹², до-

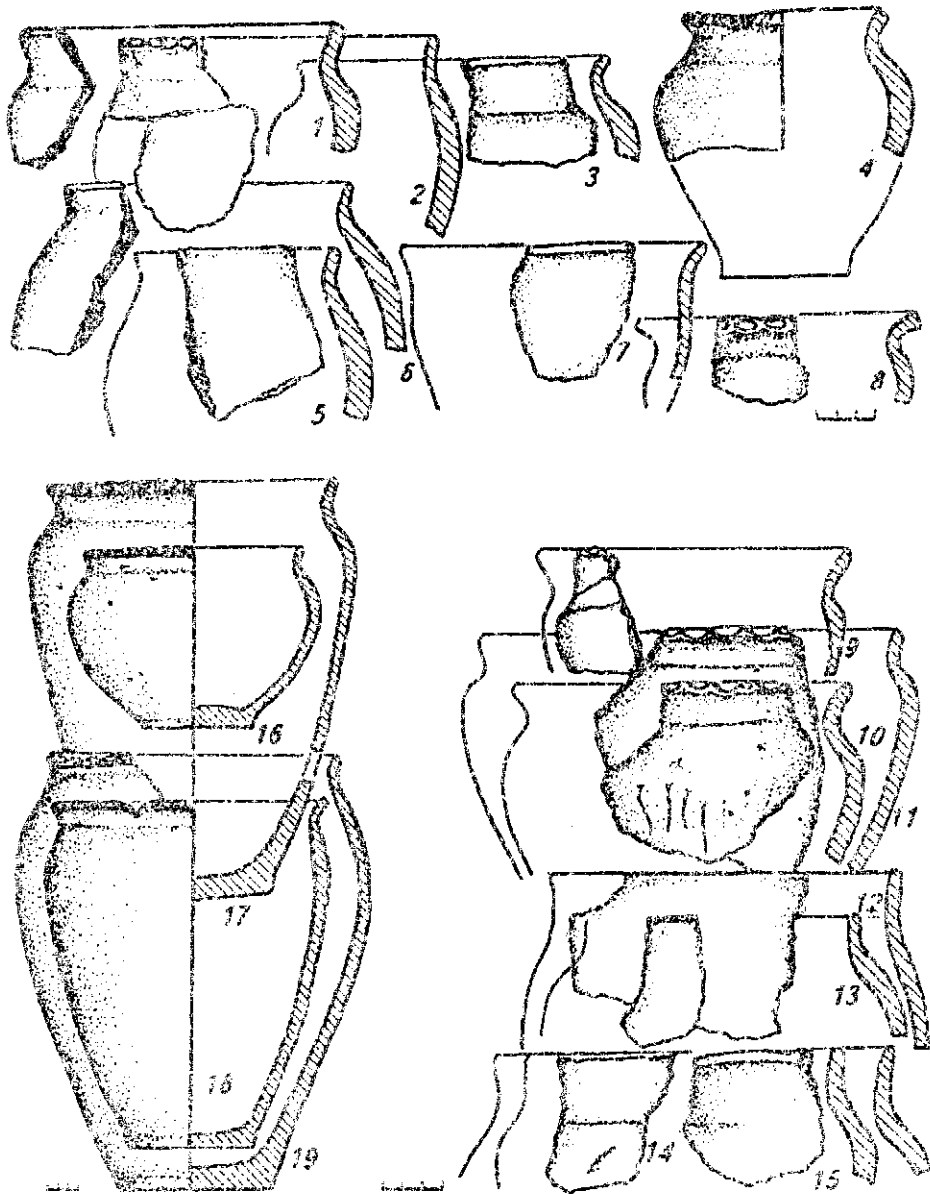

Рис. 3. Кераміка I і II технологічних типів. 1—8 — тип I варіант а; 9—15 — тип I варіант б; 16—19 — тип II варіант а; 1—9, 12—14, 16—19 — Обухів II; 10, 11, 13 — Волинцєво.

ширилась думка, висловлена ще Д. Т. Березовцем, згідно якої ГВТ виробляли салтівські майстри Битиці для верхівки слов'янського суспільства¹³.

Конкретизуючи думку Д. Т. Березовця, С. П. Юренко вважає, що ГВТ відповідали смакам і традиціям місцевих гончарів¹⁴. На думку Е. О. Петрашенко пастирсько-волинцєвський посуд виробляли, змішуючи традиції слов'янського гончарства і для його потреб¹⁵. О. В. Сухобоків висловлюється про вплив гончарів ГВТ завдяки діяльності гончарів Битиці¹⁶. Його підтримують В. В. Проїмак та Л. І. Велиська¹⁷. Аналогічної точки зору, не називаючи Битиці, дотримуються О. В. Григор'єв та В. О. Петрашенко¹⁸. О. О. Щелпава, використовуючи відсоток поширення ГВТ на волинцєвських пам'ятках, вважає виробниками ГВТ майстрів Битиці¹⁹. Багато уваги цій проблемі приділяє А. З. Виликов, який не тільки проголосив диференційований відхід до

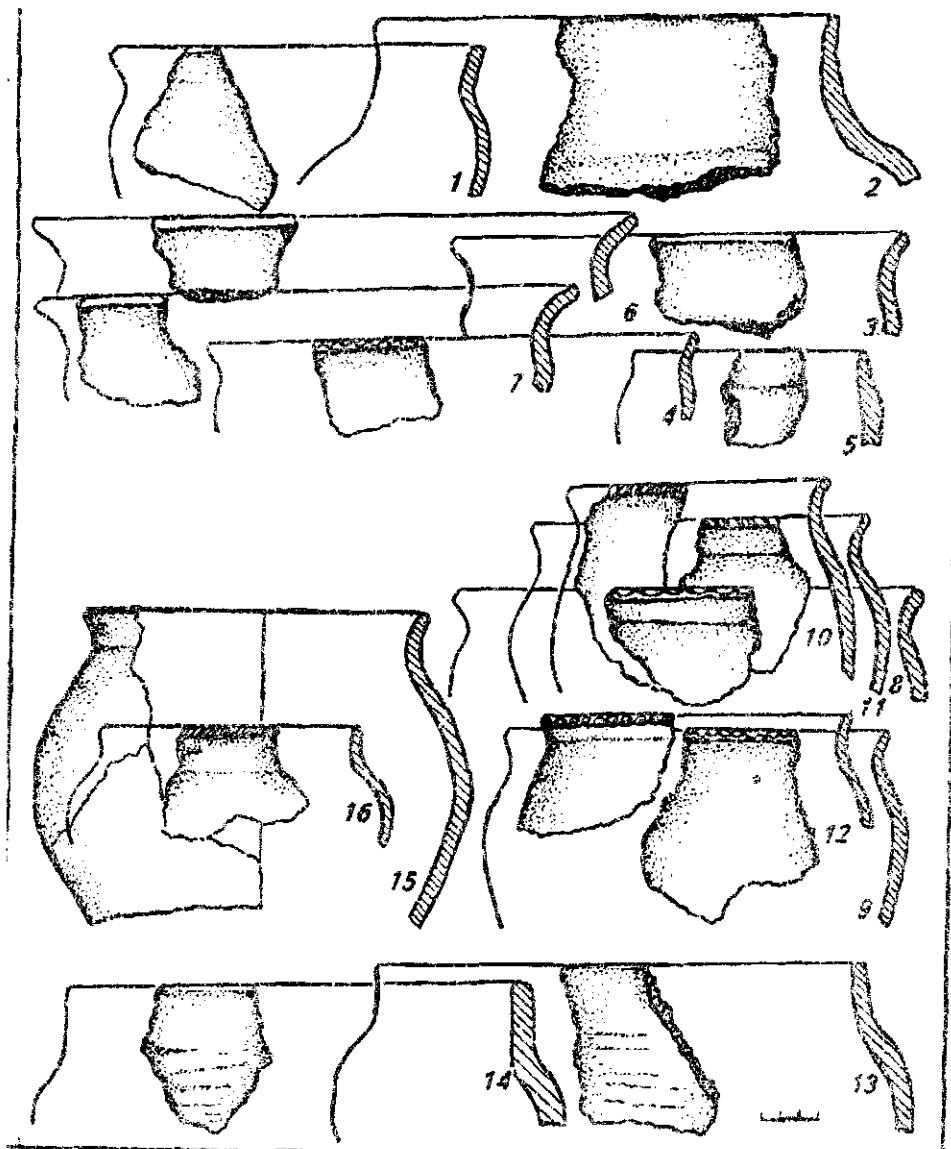

Рис. 2. Кераміка II і III технологічних типів: 1–7 — тип II варіант б; 8–16 — тип III варіант а; 6, 7, 10–15 — Обухів II; 1–5, 8, 9, 16 — Волинцєво.

ГВТ²⁰, але й, користуючись ним, проаналізував слов'яно-сальтівські контакти у Подонні і да р. Вороніж²¹.

Вирішення проблеми рівня розвитку слов'янського гончарства Середнього Подніпров'я VIII—IX ст. та появи ГВТ на цій території в даний період перспективно шукати в межах керамічного комплексу певної археологічної культури шляхом порівняння ліпної частини волинцєвського посуду та ГВТ. Традиційне типологічне розлинування кераміки за морфологічними ознаками або візуальне визначення посудин як ліпних чи як гончарних не давало позитивного результату. Перспективним уявляється порівняння керамічних посудин будь-якої археологічної культури, а особливо волинцєвської, з точки зору їх відповідності різним етапам керамічного виробництва, для яких характерна конкретна технологія виготовлення посуду. Виходячи з цього, в даній статті пропонується технологічна типологія волинцєвської кераміки. Джерелом визначення є 16 так званих закритих комплексів поселення

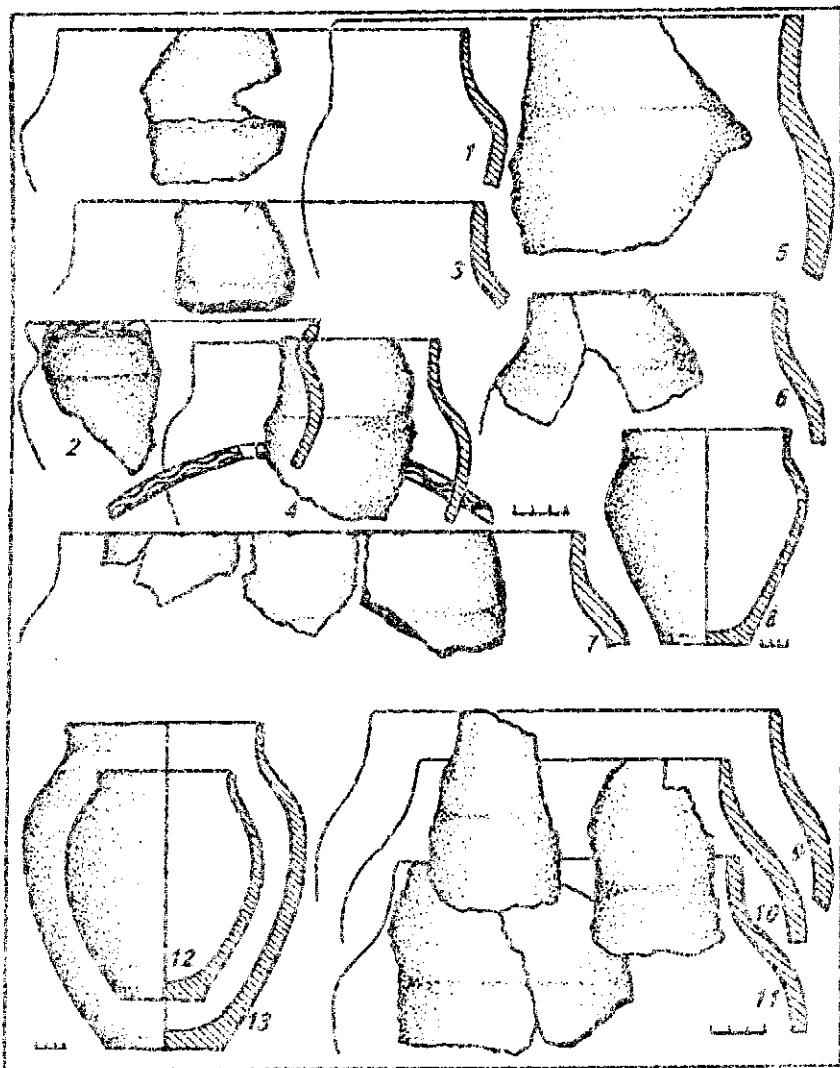

Рис. 3. Кераміка III і IV технологічних типів. 1—8 — тип III варіант б; 9—13 — тип IV, варіант а; 5—13 — Обухів II; 1—4 — Волицьєво.

Обухів II, що відповідають волицьєвському етапу його існування. Для пошуку аналогій в праці використані 12 керамічних комплексів еталонного поселення волицьєвської культури — Волицьєво* зберігаються у фондах ІА НАН України ф. № IV—110, ст. 65, 66.

Спроба створення технологічної типології привела автора до пошуку нових критеріїв. Ґрунтуючись на дослідженнях О. О. Вобрицького та власних спостереженнях¹², за типологічні ознаки обрано різномаятні сліди, залишені на посудині завдяки різним гончарним операціям з різним ступенем використання можливостей гончарного круга. Була створена ґрасологічна типологія слідів-ознак як критерій для технологічної типології волицьєвської кераміки. Укладання її відбувалося в три етапи:

I етап: виділення слідів, пов'язаних з формоутворенням посудини і її об-

* Матеріали поселення Обухів II зберігаються у фондах лабораторії Київського підінституту ім. М. Драгоманова. Висловлюю щирою подяку Н. М. Крамченку за дозвіл використати матеріали та надати допомогу при обробці колекції. Матеріали поселення Волицьєво (розкопки Д. Т. Березовця 1965/1966 рр.)

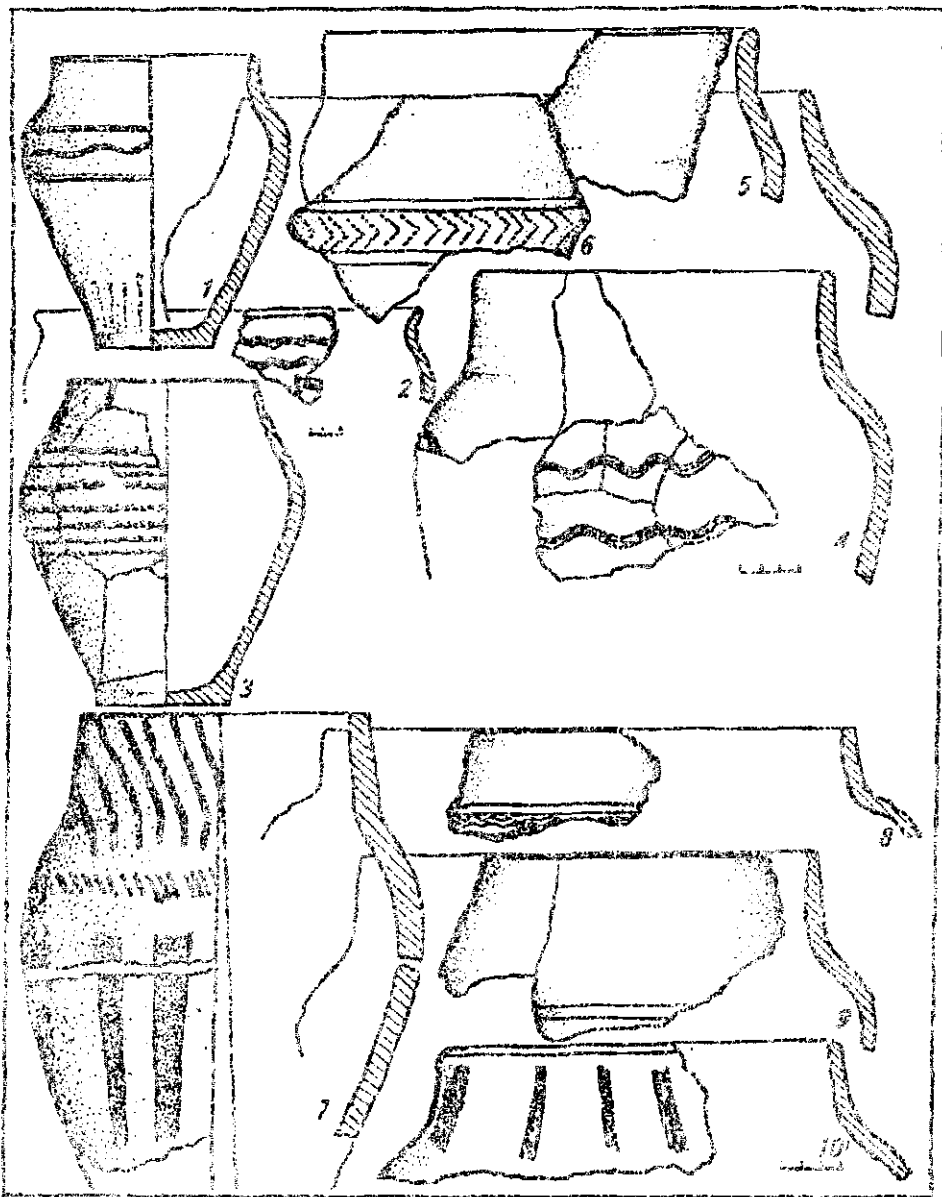

Рис. 4. Кераміка IV технічного типу. 1—6 — варіант б; 7—10 — варіант в; 1—4, 7 — Обухів; 5, 6, 8—10 — Володимирів.

робимо (3 і 4 ступені творчої стадії гончарного виробництва за О. О. Вобрицьким³³). Необхідно зазначити, що 1 і 2 ступені та пов'язані з ними ознаки³⁴ не використовувались, оскільки, за справедливим зауваженням В. О. Петрашенка, спосіб конструювання порожнистого тіла посудина у населення Середнього Подніпров'я VIII—IX ст. залишався практично незмінним. Це спіральний та спіральне-запальний спосіб, і для висновків про еволюцію технології менш інформативні³⁵.

³³ Дослідження С. П. Юрєнко, що стосуються 1 і 2 ступеня керамічного виробництва у волинських гончарів, дозволили зафіксувати використання спірального клаптевого класу спірального і кільцевого калінів, а також три види формувальних мас, що дозволяє, на думку дослідниці, судити про вищий склад гончарів.

II етап: створення типології слідів-ознак, в основу якої було покладено їх спрямування (вертикальне, хаотично-діагональне та горизонтальне). Сліди кожного напрямку розбиті за довжиною та глибиною* (випадкові) і поділені на широкі сліди та лінії. В результаті одержано 50 типів слідів. Окрім власне трасологічних ознак-слідів були виділені т. з. морфолого-трасологічні ознаки, пов'язані з обробкою вінець посудин (наявність: чіткого краю, розпливчастого краю, хвилястої закраїни, бортика на поверхні вінець). Виділені морфолого-технологічні ознаки розподілені за чіткістю та довжиною на поверхні вінець (табл. I). При створенні типології враховувались і т. з. непрямі ознаки профілювання, виділені С. О. Бобринським²⁶. За етнографічними спостереженнями всі 50 типів слідів разом з морфолого-технологічними та непрямыми ознаками профілювання, враховуючи експериментальні дані моделювання процесів виробництва посуду, відповідають трьом основним операціям гончарного виробництва: загладжуванню машинному й ручному, обточуванню машинному й ручному та профілюванню. Дані ознаки-сліди характеризують ступінь оволодіння цими керамічними операціями, які є шаблами еволюції гончарного виробництва у використанні можливостей гончарного круга. Виходячи з експериментальних даних, індикаторами ступеня оволодіння можна вважати спрямування слідів конкретної операції від вертикального до хаотично-діагонального і, нарешті, до горизонтального, глибину слідів від глибоких до менш глибоких; місце розташування слідів на посудині, починаючи від вінець і далі через шийку і плічка до дна. Це підтверджує думку Б. О. Рибаківа про більш прогресивний розвиток обробки насамперед вінець посудини.

Таким чином, гончарка операція в стадії зародження фіксується на вінцях, та, що розвивається — на вінцях і на шийці, розвинута — на всій верхній посудині.

III етап: кореляція типів слідів і відповідних гончарних операцій (табл. 2).

Внаслідок прокодення трьох етапів створилась основа для технологічної типології. Кореляція керамічних матеріалів з типами слідів і відповідними етапами розвитку гончарних операцій дозволила виділити чотири технологічні типи і дев'ять технологічних підтипів (рис. 1—4).

Аналізуючи наведену типологію волинцевської кераміки (табл. 3), зауважимо, що кожний технологічний тип є результатом еволюційного розвитку попереднього в напрямку професійного оволодіння гончарним кругом. Еволюційність цього процесу підтверджують і виділені 9 підтипів. Складові частини у технології виготовлення волинцевської кераміки визначали дослідниками²⁷, складність і дискусійність полягає у визначенні хронології ГВТ та відповідної частини керамічного комплексу, особливо лінійки посудин, морфологічно схожих з ГВТ. Встановлення, що з них первинне, дозволить остаточно вирішити поставлене питання.

Як відомо, джерелом для визначення хронології слов'янської кераміки є т. з. закриті комплекси з дитуючими знахідками. Проте, загальновідома й велика кількість таких комплексів для слов'янських культур, відносно мало і власне датуваних речей, а датування існуючих, до того ж, суперечливе. Дані про періодизацію поселень, їх стратиграфію, хронологічні особливості морфології та орнаменталії посудин не завжди несуть додаткову інформативність. Даня проблема ускладнюється й тим, що питання щодо абсолютної хронології волинцевської культури суперечливе. І ця дискусійна проблема на сьогодні так само далека від свого вирішення як і тридцять років тому. На разі, виходячи з історіографії питання, досить широко висвітленої в літературі²⁸, визнаємо за основу подіренку цієї хронології волинцевської культури Сергійського Подпір'ова з межам VIII — початку IX ст.²⁹, тим більше, що це відповідає джерелу праці — поселенню Обухів II, що належить до пізнього періоду волинцевської культури³⁰.

Виходячи з поставленого питання, зупинимось детальніше на відносній хронології волинцевських комплексів поселення Обухів II. Згідно з типо-

* Довжі — 10—15 см (поверхні), середньої довжини — 6—9 см (періодичні), короткі — 3 см.

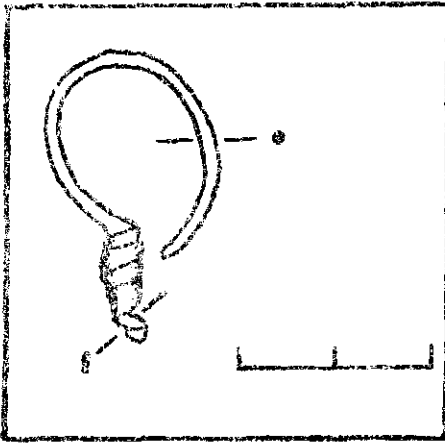

Рис. 5. Срібна підвіска з Обухів II. Комплекс V типу за Н. М. Кравченко.

логією, розробленою Н. М. Кравченко, волинцевському часу відповідають комплекси V та VI типів³¹, які послідовно заступають один одного. Хронологія комплексів V типу, подібних до комплексів з керамікою сахновського типу³², на підставі двох срібних підвісок³ і ямиста пастирського кола старожитностей, визначається середньою VIII ст. (рис. 5). Комплекс VI типу датується другою половиною VIII — початком IX ст.³³, на підставі салтівської змфори типу II, за І. А. Барановим³⁴. Наведена типологія дала можливість виділити перспективні комплекси другої половини VIII ст., проте це не сприяє вирішенню заєдання хронологічного розчленування закритих комплексів, що становить V і VI типи за Н. М. Кравченко.

У даному дослідженні на основі наведених спостережень та використання розробленої методики пропонується новий підхід до проблеми відносної хронології. Ґрунтуючись на уявленнях про еволюцію керамічної технології, основними хронологічними реперами виступають час виникнення, розвитку, удосконалення і відмирання гончарних операцій та відповідних технологічних типів кераміки, які й ілюструють цей процес в межах хронологічної шкали волинцевських матеріалів поселення Обухів II. Користуючись методом, коли хронологічним репером є технологічні типи кераміки, порівняємо їх із закритими комплексами поселення Обухів II волинцевського горизонту. Розподіл закритих комплексів за технологічними типами наведено у табл. 4.

Підбиваючи деякі підсумки, можна констатувати, що еволюційний розвиток технології ліпних горщиків і, як наслідок цього, поява посудин морфологічно схожих з ГВТ, стали основою для виникнення гончарних горщиків волинцевського типу. Таким чином, останні можна розглядати як один з еволюційних етапів розвитку технології виготовлення ліпних горщиків поселення Обухів II. Виходячи із загальновизначкої думки про слов'янську приналежність ліпної частини волинцевського керамічного комплексу, можна інтерпретувати ГВТ поселення Обухів-II як одну з модифікацій слов'янської кераміки. Аргументоване обґрунтування місцевого виробництва ГВТ неможливе без вирішення проблеми соціальної організації слов'янського гончарства цього часу. Інакше кажучи, чи відповідала якість ГВТ гончарному обладданню і професійній майстерності місцевих майстрів VIII—IX ст.? Традиційним аргументом на користь імпортного характеру ГВТ є дані термінового аналізу подібної кераміки. Вони свідчать, що температура випалу такої посудини досить велика і досягти її можна лише при закритому випалі в спеціальних печах. Загальновідомо й те, що подібні печі та відповідні їм майстерні поодинокі на слов'янських поселеннях цього часу. З одного боку це пояснюється недостатністю джерелознавчої бази, але за останні роки, завдяки розкопкам Й. О. Петрашєнко та П. І. Хавлюка³⁵, роботам інших дослідників, кількість виявлених споруд, пов'язаних з виробництвом кераміки, зростає. Особливо слід виділити точку зору Н. М. Кравченко про існування житлового будинку, пов'язаного з гончарним виробництвом, на поселенні Обухів II³⁶. Безперечної уваги заслуговують дані чеських і словацьких фахівців, згідно яких високої температури можна досягти і при випалі на відкритому вогнищі. Цей час моделювання для гончарних операцій, дотримуючись найпростіших вимог, досягнуто температури 750—980 °C у заглибленому та 920—980 °C у

³ О. О. Шелєва вважає, що вони характерні для набору речей з так званих ліпних скрабів старожитностей ямів.

взаємному вогнищі³⁷. Найголовніше, на нашу думку, полягає в тому, що під дією природних умов, з плином часу практично зникають сліди цих найпростіших вишлювальних споруд³⁸, що багато в чому пояснює описану вище проблему.

Причини появи прямих вінець саме у розглядуваних посудин складні, оскільки, за існуючими стереотипами, для слов'янських культур другої половини I тис. н. е. характерні посудини з відігнутими вінцями. Для усунення цієї суперечності необхідно звернутися до археологічних культур, що лежать в основі утворення волинцевської культури Середнього Подніпров'я. Згідно зауважень В. О. Петрашечко та власних спостережень, це старожитності V—VII ст. поселення Обухів II генетично й хронологічно пов'язані з волинецьськими³⁹. Саме в них ми знаходимо два основних типи горщиків: т. з. закриті й відкриті типи⁴⁰. «Закриті» аналогічні типу I варіанту I корчакської кераміки, за типологією О. М. Приходнюка⁴¹, або типу ІБ варіанту 3 і типу II правської кераміки, за типологією В. Д. Барана⁴². Саме ці «закриті» типи і були прообразом ГВТ. Еволюція, вірогідно, йшла в напрямку збільшення прямих вінець і, вірогідно, крутизни плічок, що, в свою чергу, сприяло появі конусоподібних форм. Це припущення, на наш погляд, підтверджують синхронні старожитності Поділля (розкопки О. М. Приходнюка)⁴³. З іншого боку, посудини з прямими вінцями були поширені у багатьох народів у різні історичні періоди: в тому числі й у слов'ян.

Підбиваючи підсумки, необхідно зауважити, що завдяки розробленій методичці з'явилась можливість, по-перше, використати кераміку як історичне джерело для аналізу рівня розвитку і шляхів еволюції слов'янського гончарства Середнього Подніпров'я VIII—IX ст. По-друге, спробувати з'ясувати причини появи ГВТ на місцевій основі як один із можливих шляхів цієї еволюції. Це дає можливість детальніше вивчати слов'яно-хазарські контакти у Середньому Подніпров'ї.

Таблиця 1

Типологія ознак-слідів і морфолого-технологічних ознак

	Линії			Широкі сліди		
	довгі	середньої довжини	короткі	довгі	середньої довжини	короткі
Вертикальний напрямок						
Глибокі	Тип 1	Тип 5	Тип 8	Тип 10	Тип 13	Тип 15
	Тип 2	Тип 6			Тип 14	Тип 16
Середньої глибини	Тип 3	Тип 7	Тип 9	Тип 11		Тип 17
	Тип 4			Тип 12		
Кривинний та діагональний напрямки						
Глибокі	Тип 18	Тип 21	Тип 24	Тип 26	Тип 29	Тип 31
		Тип 22			Тип 30	
Середньої глибини	Тип 19	Тип 23	Тип 25	Тип 27		Тип 32
	Тип 20			Тип 28		
Горизонтальний напрямок						
Глибокі	Тип 33	Тип 39	Тип 42	Тип 44	Тип 47	Тип 49
	Тип 34	Тип 40		Тип 45	Тип 48	
Середньої глибини	Тип 35	Тип 41	Тип 43	Тип 45		Тип 50
	Тип 36					
	Тип 37					
	Тип 38					
Чужий	Грань на поверхні вінця			Бортик на поверхні вінця		
	постійна	періодична	випадкова	постійна	періодична	випадкова
Розпливчастий	Тип 51	Тип 52	Тип 53	Тип 57	Тип 58	Тип 59
	Тип 54	Тип 55	Тип 56	Тип 60	Тип 61	Тип 62

Таблиця 2.

Співвідношення слідів-ознак і керамічних операцій

Керамічні операції	Ступінь опанування	Типи слідів	Код	
Обточування	розвинене	3, 5, 7, 9, 10, 14, 17, 26, 30—32	A2	
		1, 6, 8, 10, 14, 15, 30—32	A3	
Обточування (машинне)	зароджується	18, 22, 23, 25, 27, 30—32, 39, 42, 49, 52	B1	
		18, 22, 23, 25, 27, 30—32, 39, 42, 49, 52	B2	
	розвивається	18, 22, 23, 25, 27, 30—32, 39, 42, 49, 52	B3B1	
		19, 18, 23, 27, 30—32, 39, 42, 43, 45, 48—50, 52, 53		
		19, 18, 23, 27, 30—32, 39, 42, 43, 45, 48—50	B2	
		19, 18, 23, 27, 30—32, 39, 42, 43, 45, 48—50	B3	
	розвинене	33, 34, 41, 43—46, 48, 50, 51, 53	Г1	
		33, 34, 41, 43—46, 48, 50	Г2	
		33, 34, 41, 43—46, 48, 50	Г3	
Загладжування (ручне)	розвинене	3, 7, 9, 11, 13, 16, 28, 29, 46	D2	
		1, 3, 6, 9, 11, 13, 28, 29, 46, 47	D3	
Загладжування (машинне)	зароджується	18, 22, 23, 25, 37, 39, 42, 56, 62	E1	
		18, 22, 23, 25, 27, 39, 42	E2	
		18, 22, 23, 25, 27, 39, 42	E3	
	розвивається	18, 19, 23, 27, 39, 42, 43, 45, 52, 55, 61	Ж1	
		18, 19, 23, 27, 39, 42, 43, 45	Ж2	
		18, 19, 23, 27, 39, 42, 43, 45	Ж3	
	розвинене	33, 34, 41, 43, 45, 53, 54, 60	З1	
		33, 34, 41, 43, 45	З2	
		33, 34, 41, 43, 45	З3	
	Профільювання	зароджується	34—38, 41, 45, 53, 59	И1
			34—38, 41, 45	И2
			34—38, 41, 45	И3
розвивається		34, 35, 37, 45, 52, 58	К1	
		34, 38, 41, 45	К2	
розвинене		51, 57	Л1	
	34, 35	Л2		

Таблиця 3

Технологічні типи і підтипи кераміки поселень Об'їтів II і Болинцево

Тип I		
Підтип Ia		Підтип Ib
B1, B1, D2, D3, A2, A3		B1, E1, S2, E2, A3, D3
Тип II		
Підтип IIa		Підтип IIб
Ж1, Ж1, S2, S2, B3, E3, B1, B1		B1, Ж1, B2, Ж2, B3, E3, B1, E1
Тип III		
Підтип IIIa		Підтип IIIб
Г1, З1, B2, Ж2, B3, Ж3, B1, Ж1		Г1, З1, Г2, З2, B3, Ж3, B1, Ж1
Тип IV		
Підтип IVa	Підтип IVб	Підтип IVв
И1, Г2, З2, Г3, З3, Г1, З1	И1, К2, И3, З1, Г3	К1, И2, З3, Г3

Розподіл закритих комплексів Обухова II за технологічними типами і їх хронологія

Закриті комплекси *	Технологічний тип і підтип	Хронологія
27	IVa	початок IX ст.
27 15 14	IVб	
15 14 16 19 18	IVa	
15 14 16 19 18 22 26	IIIб	
15 14 16 19 18 22 26	IIIa	
15 19 18 22 26	IIб	
15 19 18	IIa	
17 23 21 19 20 24 25	Iб	
17 13 21 19 20 24 25	Ia	серед. VIII ст.

* Нумерація закритих комплексів власна.

Примітки

¹ *Зобринский А. А.* Готичество Восточной Европы.— М., 1978.

² *Юренко С. П.* Днепровское лесостепное Левобережье в VII—VIII вв. н. э. (волинцевская культура).— Автореферат дис. ... канд. ист. наук // НА ИА НАН Украины.— К., 1983.— С. 149, 150; *Максимова Е. В., Петрашенко В. А.* Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре.— К., 1988.— С. 101.

³ *Березовець Д. Т.* Слов'яни і племена салтівської культури // *Археологія*.— 1965.— Т. 19.— С. 57; *Плетнева С. А.* О связях алано-болгарских племен Подонья со славянами // *СА*.— 1962.— № 1.— С. 91; *Третьяков П. Н.* По следам древних славянских племен.— М., 1982.— С. 131; *Петрашенко В. О.* Слов'янська кераміка VIII—IX ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я.— К., 1992.— С. 33.

⁴ *Плетнева С. А.* Указ. соч.— С. 91; *Ляпушкин И. И.* Городище Новогришице // *МИА*.— 1959.— № 74.— С. 40; *Флоров В. С.* Лощеная керамика салтово-маяцкой культуры как исторический источник.— Автореферат дис. ... канд. ист. наук.— М., 1981.— С. 3, 4; *Белинская Л. И.* К вопросу о связях славян и племен салтовской культуры // *Проблемы археологии Суэцинии. Тез. докл.*— Сумы, 1989.— С. 73.

⁵ *Березовець Д. Т.* Вказ. праця.— С. 57; *Седов В. В.* Восточные славяне в VI—XIII вв. // *Археология СССР*.— М., 1982.— С. 137; *Щеголова О. А.* Ранние элементы в керамическом комплексе памятников волинцевского типа // *КСИА АН СССР*.— 1987.— Вып. 137.— С. 22.

⁶ *Петрашенко В. О.* Слов'янська кераміка...— С. 38.

⁷ *Артамонов М. И.* Первые страницы русской истории в археологическом освещении // *СА*.— 1990.— № 3.— С. 277, 280.

⁸ *Плетнева С. А.* Указ. соч.— С. 91, 93.

⁹ *Третьяков П. Н.* Указ. соч.— С. 132.

¹⁰ *Седов В. В.* Указ. соч.— С. 137, 138; *Горюнов Е. А.* О памятниках волинцевского типа // *КСИА АН СССР*.— 1975.— Вып. 144.— С. 3, 9; *Петрашенко В. О.* Вказ. праця.— С. 39; *Щеголова О. А.* Среднее Поднепровье конца VII — первой половины VIII вв.: Причины смены культур // *Современная культура* в историческом аспекте. Материалы методологического семинара ИИАК АН СССР.— СПб., 1991.— С. 47.

¹¹ *Ляпушкин И. И.* К вопросу о памятниках волинцевского типа // *КСИА АН СССР*.— 1959.— Вып. XXIX—XXX.— С. 76, 77.

¹² *Сухобокос О. В.* Охоронні і ритуальні роботи Лівобережної слов'яно-руської експедиції ІА АН УРСР // *Охорона та охоронні дослідження пам'яток археології на Україні*.— Вінниця, 1990.— С. 20.

¹³ *Березовець Д. Т.* Вказ. праця.— С. 55.

¹⁴ *Юренко С. П.* Вказ. праця.— С. 146.

¹⁵ *Петрашенко В. О.* Слов'янська кераміка...— С. 38.

¹⁶ *Сухобокос О. В., Юренко С. П.* Керамический комплекс Опшнинского городища // *Археологические исследования на Полтавщине*.— Полтава, 1990.— С. 92.

¹⁷ *Приймак В. В., Белинская Л. И.* Охранение раскопки археологических памятников конца

1 — начала II тысячелетия на Сумшине // Охрана и исследования памятников археологии Полтавщины. Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1989. — С. 64, 65.

¹⁸ Григоров А. В. О роменской культуре в Среднем Подесенье // Чернигов и его округа в IX—XIII вв. — К., 1988. — С. 68; Петрашенко В. О. Волинцевська культура на Правобережному Подніпров'ї // Археологія. — 1989. — № 2. — С. 43.

¹⁹ Щеглова О. А. Проблемы формирования славянской культуры VIII—IX вв. в Среднем Поднепровье. — Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1987. — С. 10.

²⁰ Винников А. Э. Славянские курганы лесостепного Дона. — Борзнаж, 1984. — С. 141.

²¹ Винников А. Э. Контакты донских славян с алано-болгарским миром // СА. — 1990. — № 3. — С. 124—137.

²² Бобринский А. А. Указ. соч. — С. 213—242; Майко В. В. Эволюция техники гончарного производства у населения Среднего Поднепровья I тыс. н. э. // Актуальные проблемы историко-археологических исследований. Тез. докл. — К., 1987. — С. 104, 105.

²³ Бобринский А. А. Указ. соч. — С. 14.

²⁴ Там же. — С. 14.

²⁵ Юренко С. П. Указ. соч. — С. 147, 148.

²⁶ Максимов Е. В., Петрашенко В. А. Указ. соч. — С. 101.

²⁷ Юренко С. П. Указ. соч. — С. 149, 150.

²⁸ Сухобоков О. В. Славянские древности последней четверти I тыс. н. э. Днепровского Левобережья // Археология Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 3. — С. 199—201; Смиленко А. Т., Юренко С. П. Восточные славяне в VIII—IX вв. // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. — К., 1990. — С. 304.

²⁹ Петрашенко В. О. Волинцевська культура... — С. 42; Кравченко Н. М. Исследования славянских памятников на Стугне // Славяне и Русь. — К., 1979. — С. 91.

³⁰ Этнокультурная карта территории УССР в I тыс. н. э. — К., 1985. — С. 182.

³¹ Кравченко Н. М. Указ. соч. — С. 88—90.

³² Приходько О. М. Слободы на Поділлі (VI—VII вв.). — К., 1975. — С. 117.

³³ Кравченко Н. М. Указ. соч. — С. 90.

³⁴ Баранов И. А. Таврика в эпоху раннего средневековья (салтово-маяцкая культура). — К., 1990. — С. 32.

³⁵ Максимов Е. В., Петрашенко В. А. Указ. соч. — С. 102; Хавлюк П. И. О начальных этапах развития раннеславянского ремесла // Труды V Международного Конгресса археологов-славистов. — К., 1986. — Т. 4. — С. 226—231.

³⁶ Кравченко Н. М. К изучению восточнославянской обидины // Труды V Международного Конгресса археологов-славистов. — К., 1986. — Т. 4. — С. 133.

³⁷ Маланова Р., Малин Я. Прыжок в прошлое. — М., 1988. — С. 163—165.

³⁸ Там же. — С. 167.

³⁹ Петрашенко В. О. Волинцевська культура... — С. 43; Кравченко Н. М. Исследования славянских памятников... — С. 91; Майко В. В. Указ. соч. — С. 104, 105.

⁴⁰ Кравченко Н. М. Исследования славянских памятников... — С. 89.

⁴¹ Приходько О. М. Указ. праця. — С. 29.

⁴² Баран В. Д. Пражская культура Поднепровья. — К., 1988. — С. 12.

⁴³ Приходько О. М. Указ. праця. — С. 117. — Табл. VII, 6; С. 111. — Табл. VII, 13; Приходько О. М. Археологичні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI—IX ст. н. е. — К., 1980. — С. 38. — Рис. 27, 28, 35.

В. В. Майко

О ПРОИСХОЖДЕНИИ ГОНЧАРНЫХ ГОРШКОВ ВОЛИНЦЕВСКОГО ТИПА

Разработка методики изучения древней керамики основанной на визуально-трактологическом подходе, позволяющая создать технологическую типологию волинцевской посуды Среднего Поднепровья. Выделенные технологические типы дали возможность не только определить уровень развития и профессионального мастерства местных гончаров, но и рассмотреть пути эволюции этого вида производства. В качестве одного из таких путей, можно рассматривать появление гончарных горшков с прямым венчиком т. н. волинцевского типа на данной территории в рассматриваемый период. Выводы о местной основе производства этой посуды подтверждают и

данные относительной хронологии. При этом, в качестве хронологических реперов были впервые избраны различные стадии изучения гончарных операций в направлении профессионального освоения гончарного круга. Дальнейшее совершенствование методики обработки керамики, позволит достичь определенных результатов и явится шагом вперед в разработке археологического и исторического источниковедения.

V. V. Maiko

CONCERNING THE PROBLEM ON ORIGIN OF POTTERY OF THE VOLYNTSEV TYPE

Development of the methods for studying ancient pottery based on the bisual-tracing approach has permitted creating a technological typology of the Vokyntsev-type pottery of the mid-Dnieper area. Identified technological types made it possible not only to determine the level of development and professional skill of local pjtters, but also to trace the ways of evolution of that type of production. One of these ways is production of earthenware pots with an erect halo of the so-called Volyntsev type in the given territory at the period of concern. Data of relative chronology also support conclusions on the local basis of production of that pottery. In this case it was for the first time that different stages of the study of potter's operations on the way of professional mastering of a potter's wheel were chosen as chronological bench-marks. The further improvement of the methods for treating pottery will permit attaining certain results and will be a step forward in development of archaeological and historical source study.

Одержано 13.06.91.